

4-1-2018

ISSUES OF DELINEATION OF RESPONSIBILITIES OF MEMBERS OF THE SUPERVISORY BOARD OF A JOINT-STOCK COMPANY: LEGISLATION AND PRACTICE

M Kamalov
Tashkent state university of Law

Follow this and additional works at: <https://uzjournals.edu.uz/proacademy>

Part of the [Law Commons](#)

Recommended Citation

Kamalov, M (2018) "ISSUES OF DELINEATION OF RESPONSIBILITIES OF MEMBERS OF THE SUPERVISORY BOARD OF A JOINT-STOCK COMPANY: LEGISLATION AND PRACTICE," *ProAcademy*: Vol. 1 : Iss. 1 , Article 1.

Available at: <https://uzjournals.edu.uz/proacademy/vol1/iss1/1>

This Article is brought to you for free and open access by 2030 Uzbekistan Research Online. It has been accepted for inclusion in ProAcademy by an authorized editor of 2030 Uzbekistan Research Online. For more information, please contact sh.erkinov@edu.uz.

АКЦИЯДОРЛИК ЖАМИЯТИ КУЗАТУВ КЕНГАШИ АЪЗОЛАРИНИНГ ЖАВОБГАРЛИГИНИ БЕЛГИЛАШ МУАММОЛАРИ: ҚОНУНЧИЛИК ВА АМАЛИЁТ

ISSUES OF DELINEATION OF RESPONSIBILITIES OF MEMBERS OF THE SUPERVISORY BOARD OF A JOINT-STOCK COMPANY: LEGISLATION AND PRACTICE

Abstract. Мақолада акциядорлик жамиятининг бошқарув органларидан бири ҳисобланган кузатув кенгаши аъзоларининг жавобгарлиги таҳлил этилади. Бугунги кунда бизнеснинг йирик компаниялар кўринишида амалга оширилиши унинг бошқарув органлари жавобгарлиги чегараларини аниқ белгилаб қўйишни ва жавобгарликка тортиш асослари ва механизмларини ишлаб чиқишни талаб этади. Шу боис мақолада кузатув кенгаши аъзоларининг ҳуқуқий жавобгарлиги масаласи ҳуқуқшунос олимларнинг фикрлари, миллий ва хорижий қонунчиликнинг қиёсий таҳлил асосида тадқиқ этилади.

Abstract. В статье разъясняется ответственность членов наблюдательного органа акционерных обществ. Осуществление бизнеса через крупных компаний на сегодняшний день требует разграничения ответственности членов органа управления а также разработки механизма привлечения их к ответственности. В этой связи, в статье изучено мнения авторов правоведов по поводу ответственности членов наблюдательного совета и анализировано национальное законодательство и законодательство зарубежных стран.

Abstract. The article explains the responsibility of the members of the supervisory body of joint-stock companies. The implementation of business through large companies today requires a delineation of the responsibilities of members of the management body and the development of a mechanism to hold them accountable. In this regard, the article examines the opinions of the authors of lawyers on the responsibility of the members of the supervisory board and analyzes national legislation and legislation of foreign countries.

Таянч сўзлар: Акциядорлик жамияти, кузатув кенгаши, бошқарув функциялари, ҳалоллик, оқилоналик, жамият манфаатлари, англосаксон ҳуқуқ тизими, аффилиланган шахс.

Ключевые слова: Акционерное общество, наблюдательный совет, функции управления, честность, справедливость, интересы общества, англосаксонская система права.

Keywords: Joint-stock company, supervisory board, management functions, fairness, justice, public interests, Anglo-Saxon system of law.

Кузатув кенгашининг АЖ бошқарувида муҳим ўрин тутадиган ҳамда кўплаб ваколатларга эга орган эканлиги унинг зиммасига катта масъулият юклайди. Бунда Кузатув кенгаши аъзолари ва раси ўзлари қабул қилаётган қарорларнинг қонунга, АЖ уставига, Кузатув кенгаши тўғрисидаги низомга ва АЖнинг стратегик ривожланиши ҳамда акциядорларнинг ҳуқуқ ва манфаатларига нечоғли мувофиқлиги бирламчи аҳамият касб этади. Шу боис Кузатув кенгаши ўз ваколати доирасига кирувчи муайян масала юзасидан қарор қабул қилишда аввало, амалдаги қонунчиликка ва жамият уставига мувофиқ иш олиб бориши, қарор қабул қилишда белгиланган таомилларни бузмаслиги ҳамда шубҳали ва баҳсли қарорлар қабул қилмаслиги, ўз ваколати доирасидан чиқмаслиги ва уни суиистеъмол қилмаслиги талаб этилади.

Доктринада юридик шахс органларига нисбатан қўлланиладиган таъсир чоралари жавобгарликнинг алоҳида типига бирлаштирилади: юридик шахс бошқарув органларининг жавобгарлиги. Ушбу институтнинг ажралиб турадиган, фаолиятнинг алоҳида туси билан боғлиқ хусусияти турли ҳуқуқ со-

ҳалари томонидан ўрнатиладиган чоралар ҳисобланади. Бироқ амалиётда нисбатан муаммоли ва муҳокама талаб этадиганлари фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарлик, хусусан, зарарларни қоплаш ҳисобланади.

Бошқарув функцияларини бажараётган шахсларни жавобгарликка тортиш ФКнинг 45-моддаси қодалари, “Акциядорлик жамиятлари ва акциядорларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида”ги (янги таҳрири, кейинги ўринларда АЖ тўғрисидаги қонун) Қонун¹нинг 81-моддасида белгиланган. АЖ тўғрисидаги қонуннинг 71-моддаси тўртинчи қисмида жамият ёки у жойлаштирган акцияларнинг ҳаммаси бўлиб камида бир фоизига эгаллик қилувчи акциядор (акциядорлар) жамиятга етказилган зарарларнинг ўрнини қоплаш тўғрисидаги даъво билан жамиятнинг Кузатув кенгаши аъзоси, директори ёки бошқарув аъзоси, шунингдек ишончли бошқарувчи устидан судга мурожаат қилишга ҳақлилиги белгиланган. Бунда ушбу даъво билвосита тус касб этади, яъни мазкур ҳолатда ҳам наф кўрувчи АЖ ҳисобланади.

Амалиётда акциядорда вужудга келиши мумкин

бўлган саволлардан бири даъво талабининг субъектив таркиби ҳисобланади. АЖ тўғрисидаги қонун 81-моддаси таҳриридан келиб чиқиб жамият бошқарув органларининг жавобгарлиги шахсий характер касб этишини назарда тутиш мумкин. Қоида тариқасида, акциядор Кузатув кенгашининг ҳар қандай аъзосига нисбатан кўзғатиши мумкин, бироқ бу ҳолатда овоз бериш жараёнида иштирок этмаган ёки кун тартибидagi баҳсли масала бўйича “қарши” овоз берган аъзо бундан мустасно ҳисобланади, чунки унинг айбсизлиги АЖ тўғрисидаги қонуннинг 81-моддаси учинчи қисмида белгиланган.

Жавобгарликнинг шахсий тусдаги эканлигига қарамадан, Кузатув кенгаши қарори коллегиял характердаги эканлигини эсдан чиқармаслик лозим. Қонунчилик агар зарар бир нечта шахснинг айби билан юзага келган бўлса, АЖ тўғрисидаги қонуннинг 81-моддаси иккинчи қисмига биноан Кузатув кенгаши аъзоларининг жавобгарлиги солидар тусда бўлишини белгилайди. Бундан ташқари, корпоратив қонунчилиги бошқарув органларини субсидиар жавобгарликка тортиш имкониятини назарда тутди. АЖ тўғрисидаги қонуннинг 4-моддаси тўртинчи қисмида белгиланган ушбу норма Кузатув кенгаши аъзоларига ҳам татбиқ этилади. Бундай қўшимча жавобгарлик Кузатув кенгашининг асосий қарздор, яъни жамият ҳаракатлари учун жавобгарлиги банкротлик тўғрисидаги қонунчиликда ҳам назарда тутилган. Бироқ бунда жамиятнинг банкротлиги Кузатув кенгаши аъзоларининг ноҳалол ҳаракатлари натижасида юз берганлигини исботлаш муаммолидир, чунки мазкур ҳолат қонун чиқарувчи томонидан жамиятга мажбурий тусдаги топшириқларни бериши мумкин бўлган шахснинг тўғри қасди билан боғланади.

Бу борада суд амалиётига эътибор қаратадиган бўлсак, Кузатув кенгаши аъзоларини жавобгарликка тортиш бўйича ишлар деярли мавжуд эмас. Бундай корпоратив низолар юз берган ҳолларда ҳам кўпинча даъво талабини қаноатлантиришни рад этиш билан якунланади.

Ҳуқуқни қўллаш амалиётининг бу борадаги ҳолис муносабати ушбу масаланинг назарий жиҳатлари билан узвий боғлиқдир. Қоида тариқасида ҳуқуқбузарлик содир этилиши ёки шартнома ёки қонунда назарда тутилган бошқа асослар мавжуд бўлганда жавобгарликка тортиш мумкин бўлади. Ўз навбатида, мазкур институтнинг асосий муаммоси боғлиқ бўлган фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарликка тортишнинг умумий шартлари ёки асосларининг мавжудлиги хусусида ҳулосага келиш мумкин [10].

АЖ Кузатув кенгаши аъзоларини фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарликка тортишнинг асосларига куйидагиларни киритиш мумкин:

Айбнинг мавжудлиги мезони юридик жавобгарликка тортишнинг субъектив белгиси сифатида суд

амалиётида қўлланилади. Шахснинг ўзи содир этган хатти-ҳаракатига нисбатан ички руҳий муносабати сифатида айб мезони бошқарув шахснинг иродавий йўналишини ифодалайди. Ҳозирда қонун чиқарувчи ва суд амалиётининг бу борадаги ёндашуви бир хил эмаслиги кўзга ташланади: айбнинг қасд ёки эҳтиётсизлик шаклида мавжуд эмаслиги Кузатув кенгаши аъзосидан етказилган зарарни қоплаш мумкин эмаслигини англатади. Қонунчиликда бундай норма ФКнинг 45-моддаси учинчи қисми ҳамда АЖ тўғрисидаги қонуннинг 81-моддасида ўз ифодасини топган.

Бошқарув органлари ҳаракатларининг суд томонидан айбли деб топилишининг нисбатан умумий мезони суд амалиётида ишлаб чиқилган [12, - с. 150.] ва бундай мезонларга куйидагиларни киритиш мумкин: ўз мажбуриятларини лозим даражада бажармаслик; турли хилдаги қоида бузишларни бартараф этиш учун лозим даражадаги ғамхўрлик ва кузатувчанлик қилмаганда; шахс ҳаракатларининг умумқабул қилинган муомала мезонларига мос эмаслиги ва шу қабилар. Шу боис айб мезони Кузатув кенгаши аъзоларини жавобгарликка тортишнинг мажбурий мезони саналади, бундан ташқари мазкур мезон жавобгарлик бошқа мезонлари билан узвий боғлиқ бўлиб, улар айбни исботлаш жараёнида ҳалоллик ва оқилоналик стандартларининг бузилиши воситасида ифодаланади.

Англосаксон ҳуқуқ тизимининг *duty of care* [5], *duty of loyalty* каби стандартларининг ривожланиши бошқарув органларида иштирок этаётган шахс жамиятга нисбатан лозим даражада ғамхўрлик ва содиқлик билан ҳаракат қилиш лозимлигини назарда тутди.

Кузатув кенгаши аъзосини жамиятга етказилган зарар учун жавобгарлик асосларидан бири улар томонидан қарор қабул қилиш жараёнида эрк ифодаланганлигини исботлаш зарурати ҳисобланади. Чунки, суд амалиётида Кузатув кенгаши аъзоларининг қабул қилган қарорларини тасдиқловчи юридик ҳужжатнинг бўлиши талаб этилади. Корпоратив низони кўриш жараёнида суд Кузатув кенгаши жавобгарлигини белгилашда уларнинг ҳар бири эрки-иродаси қандай бўлганлигига эътибор қаратиши зарур. Зеро, АЖ тўғрисидаги қонунда Кузатув кенгаши аъзосининг жавобгарлиги қабул қилинган қарор бўйича унинг берган овозига боғлиқлиги белгиланган. Хусусан, АЖ тўғрисидаги қонуннинг 81-моддаси учинчи қисмига кўра, жамиятга зарар етказилишига сабаб бўлган қарорга овоз беришда иштирок этмаган ёки ушбу қарорга қарши овоз берган жамият Кузатув кенгаши аъзолари, бошқарув аъзолари жавобгар бўлмайди.

Бироқ бу ҳолатда Кузатув кенгаши аъзоси қарор қабул қилиш жараёнида иштирок этган ёки этмаганлиги, қарорга қарши овоз берган ёки бермаганлигидан қатъи назар, унинг жавобгарлигини белгиловчи қоида ҳам АЖнинг 81-моддаси учинчи

қисмида назарда тутилган. Бунда Кузатув кенгаши аъзоси АЖ тўғрисидаги қонуннинг 90-моддасида белгиланган ҳолларда жамиятга зарар етказган қарорга овоз бермаган ёки қарши овоз берган бўлишига қарамасдан жавобгар бўлиши мумкин.

Мазкур вазиятда АЖ тўғрисидаги қонуннинг 90-моддасида белгиланган Кузатув кенгаши аъзосининг жавобгарлигини юзага келтирувчи қуйидаги ҳолатларни кўрсатиб ўтиш мумкин:

1) аффилиланган шахс билан тузилган битимни ўрганишни амалга оширган шахслар битим бўйича хулоса ва яқунларнинг ишончлилиги учун жавобгар бўлади;

2) жамиятнинг суд томонидан айби исботланган аффилиланган шахси етказилган зарарнинг, жамиятнинг аффилиланган шахси билан тузилган битимни ва даъвои судда кўриб чиқиш билан боғлиқ харажатларнинг ўрнини қоплаши шарт.

Бунда юридик шахс учун салбий оқибатларни юзага келтирган даврда шахснинг Кузатув кенгаши аъзоси сифатида фаолият олиб бориши ноҳалол ва ноқилона хулқ-атвор сифатида назарда тутилмаслиги лозим. Аксинча, бу вазиятда Кузатув кенгаши аъзоларининг ҳаракатлари ва юзага келган нохуш оқибат ўртасидаги ўзаро алоқадорликни ҳам ҳисобга олган ҳолда барча омиллар эътиборда тутилиши зарур.

Жамият томонидан кўрилган муайян нохуш оқибат, яъни зарар кўрилганлиги Кузатув кенгаши аъзоларини жавобгарликка тортишнинг мажбурий шarti бўлиб ҳисобланади. Амалиётда жамият бошқарув органларининг жавобгарлиги масаласи юзасидан зарар деганда, жамият мол-мулкининг амалда асоссиз камайиши назарда тутилади.

Е.В.Филиппованинг фикрича, Кузатув кенгаши аъзоси жамиятга етказиши мумкин бўлган зарарлар реал зарар ҳамда бой берилган фойда кўришида ифодаланиши мумкин. Реал зарар кредит қарздорликнинг ортиши, асоссиз харажатлар, акциядорлар ўртасида тақсимланиши керак бўлган муомаладаги пул массасининг камайиши, маъмурий жариманинг ундирилиши билан белгиланади. Бой берилган фойдага, масалан, бинодан фойдаланилганлиги учун ижара тўловларининг камайиш ҳолатини киритса бўлади[14, С. 21-22].

Ушбу фикрни давом эттирган ҳолда Кузатув кенгаши аъзоси томонидан жамиятга етказилган зарар жумласига жамият йиллик фойдасининг асоссиз камайиши, жамият учун фойда келтирмайдиган битимларнинг тузилишини ҳамда жамиятнинг иқтисодий ривожланишига салбий таъсир кўрсатган бошқа иқтисодий-молиявий кўрсаткичларни киритиш мумкин.

Қоида тариқасида Кузатув кенгаши аъзоси томонидан жамиятга етказилган зарарни исботлаш ҳам даъвогар зиммасига юклатилади. Қолаверса, даъвогар жамиятга етказилган зарарнинг миқдорини аниқлаш ва уни тегишли ҳужжатлар билан

тасдиқлаши зарур бўлади. Кузатув кенгаши аъзоси томонидан жамиятга зарар етказилиш факти ва ҳажмини исботлаш мураккаблигидан келиб чиқиб, тузилган битимдан Кузатув кенгаши аъзосининг олган фойдаси миқдорига асосланиши лозим. Зеро, мазкур усулда жамиятга етказилган зарарнинг миқдорини аниқлаш осон ва амалда қўллаш имкониятига эгадир.

Юридик шахс органларининг унга етказган зарари учун фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарлигига оид қоидалар УзР ФКнинг 45-моддаси учинчи қисмида белгиланган. Унга кўра, қонунга ёки юридик шахснинг таъсис ҳужжатларига мувофиқ юридик шахс номидан иш олиб борадиган шахс ўзи вакили бўлган юридик шахс манфаатлари йўлида ҳалол ва оқилона иш олиб бориши керак. У юридик шахс муассислари (иштирокчилари, аъзолари) талаби билан, агар қонунда ёки шартномада бошқача тартиб назарда тутилган бўлмаса, юридик шахсга етказган зарарини тўлаши шарт.

Мазкур нормадан англашиладики, “юридик шахс номидан иш олиб борадиган шахс” тушунчаси юридик шахс органлари ва унинг аъзоларини англатади. Юридик шахс органларининг юридик шахснинг вакили сифатида фаолият эса ўз навбатида қуйидаги мезонларга асосланиши лозим:

1) юридик шахс манфаатларига қаратилган бўлиши;

2) ҳалол ва оқилона иш олиб бориши.

Юридик шахс органларининг унинг манфаатлари йўлида иш олиб бориши деганда, юридик шахснинг уставида кўрсатилган ва унинг фойдаси учун қарорлар қабул қилиш, битимлар тузиш ва бошқа юридик ва фактик ҳаракатларни амалга ошириш тушунилади. Бунда юридик шахс органлари, масалан, акциядорларнинг умумий йиғилиши, Кузатув кенгаши ва ижроия органининг ҳар қандай юридик хатти-ҳаракати жамият учун фойдали, мақбул, қулай, самарали ва энг муҳими зарарсиз бўлиши зарур.

С.П.Коваленконинг фикрича, жамият манфаатлари йўлида ҳаракат қилиш директорлар кенгаши аъзоси учун жамият манфаатларида назарда тутилган аниқ мажбуриятларни бажаришда, ўз фаолияти натижалари учун ҳар йили ҳисобот бериш ва ўз ваколатлари доирасидан четга чиқмаслик ва ҳуқуқларини суиистеъмол қилмасликда ифодаланади[11, С. 105-106].

Ҳўжалик жамиятлари бошқарув органларининг жавобгарлигига оид қонунчилик нормаларини таҳлил қилар экан, И.С.Шиткина қуйидаги хулосага келади: акциядорлик жамиятлари бошқарув органларининг жавобгарлиги ҳаллоллик ва оқилоналик билан бирга АЖ бошқарувини амалга ошираётган шахснинг хайрихоҳлик талабига ҳам асосланади. Бинобарин, АЖ бошқарув органлари аъзолари ўзларининг ҳуқуқ ва мажбуриятларини амалга оширишда жамият манфаатлари йўлида ҳара-

кат қилишлари лозим. Бу шуни англатадики, бошқарув органи аъзоларининг хулқ-атвори уларнинг шахсий манфаатлари ёки учинчи шахс манфаатларини қондиришга қаратилмаслиги зарур. Яъни бошқарув органи аъзолари манфаатлар тўқнашувига йўл қўймаслиги зарур [16, С. 5].

Дарҳақиқат, Кузатув кенгаши аъзосининг АЖ манфаатлари йўлида ҳаракат қилиши унинг ҳаракатларига ҳуқуқий баҳо беришда ва ҳуқуқий оқибатларни аниқлашда муҳим ўрин тутди. Шу сабабли ҳам ҳуқуқий нуқтаи назардан ҳамда қонунчилик атамаси сифатида “манфаат” тушунчасини тўғри талқин этиш ва уни қўллашнинг мезонларини белгилаш муҳимдир. Чунки, амалдаги қонунчилик, ҳусусан, юридик шахсларга оид фуқаролик қонунчилигининг умумий қоидалари ва корпоратив қонунчилик “манфаат” тушунчасини бир нечта йўналишда қўллар экан, унинг мазмунини англашда чалқашмаслик ва ўз ўрнида тўғри татбиқ этиш анчайин мураккаб ҳамда ҳал қилувчи аҳамият касб этадиган ҳолат ҳисобланади. Амалдаги қонунчиликда “манфаат” тушунчаси биринчидан, юридик шахс фойдаси учун риоя этилиши лозим бўлган талаб сифатида талқин этилса, иккинчидан, корпоратив ҳуқуқ субъектларининг корпорацияда иштирокидан мақсади, оладиган фойдасининг ифодаси сифатида эътироф этилади, учинчидан эса, бу тушунча жамият иштирокчилари ва бошқарувчилар ўртасидаги қарама-қаршиликлар (манфаатлар тўқнашuvi) предмети сифатида ҳам қўлланилади. Шу сабабли бу ҳолатда энг аввало, “манфаат” атамасининг ҳуқуқий нуқтаи назаридан талқинини очиб бериш ва ҳуқуқни қўлловчи учун зарурий мезонларни ишлаб чиқиш долзарблик касб этади.

Фикримизча, манфаат субъектнинг ички ҳолати ва истагини намоён этувчи объектив эҳтиёжларнинг ифодасидир. Чунки, манфаат ҳуқуқ субъекти кўзлаган мақсадлар ифодаси ҳамда унинг учун моддий жиҳатдан фойдали ва номоддий жиҳат мақбул ҳолат сифатида ҳаракатларнинг бош мезони ҳисобланади. Манфаат мавжуд экан, ҳуқуқ субъекти ҳаракатни амалга оширади ёки уни амалга оширишдан тийилади. Шу сабабли юридик шахс сифатида АЖнинг манфаати унинг учун ҳар томонлама мақбул, фойдали ва истиқболли ҳолатнинг ифодасидир.

Жамият манфаатлари йўлида ҳаракат қилар экан, Кузатув кенгаши раиси ва аъзолари бу жараёни ҳалол ва оқилона амалга ошириши лозим. Мазкур қоида ФКнинг 45-моддаси учинчи қисмидан англашилади. Шу ўринда ЎзР АЖ тўғрисидаги қонуннинг жамият Кузатув кенгаши ва ижроия органининг жавобгарлигини назарда тутувчи 81-моддасида ҳалоллик ва оқилоналик категориялари назарда тутилмаганлигига эътибор қаратиш лозим². Бундан фарқли равишда бир қатор хорижий мамлакатларнинг АЖлар тўғрисидаги махсус қонунчилигида Кузатув кенгаши аъзолари ва ижроия орга-

нининг жамият манфаатлари йўлида ҳалол ва оқилона ҳаракат қилишлари лозимлиги назарда тутилганлигини қайд этиш ўринли. Жумладан, РФнинг АЖ тўғрисидаги қонуни 71-моддаси биринчи қисмида Кузатув кенгаши аъзоси ва ижроия органининг ҳалол ва оқилона ҳаракат қилиши хусусидаги қоида ўз ифодасини топган. Шунингдек, Буюк Британиянинг 2006 йилдаги “Компаниялар тўғрисида”ги Қонунининг 174-моддасида ҳам Кузатув кенгашининг ҳалол ҳаракат қилиши лозимлиги белгиланган. Фикримизча, жамият Кузатув кенгашининг аъзолари, жамият директори ва бошқарувчи аъзолари, шунингдек ишончли бошқарувчи ҳаракатлари ҳалол ва оқилона бўлиши ҳақидаги қоида АЖ тўғрисидаги қонуннинг 81-моддаси биринчи қисмида ўз ифодасини топиши лозим ва бу категориялар мазкур норманинг “жамиятнинг манфаатларини кўзлаб” жумласидан кейин “ҳалол ва оқилона иш тутиши” тарзида белгиланиши зарур.

Фуқаролик ҳуқуқида ҳалоллик категорияси (ёки тамойили) учинчи шахс манфаатлари йўлида амалга ошириладиган хатти-ҳаракатлар учун белгиланган талаб ёхуд муайян ҳолатга нисбатан баҳо беришда таянладиган мезон сифатида талқин этилади. Айрим мутахассисларнинг таъкидлашича, ҳалоллик тамойили бу ўз фуқаролик ҳуқуқларига ўз эрқларига мувофиқ эга бўлиб ва бу ҳуқуқларини ўз манфаатларини кўзлаб амалга ошираётган субъектнинг фуқаролик-ҳуқуқий муносабатнинг бошқа иштирокчиларининг ҳуқуқлари ҳамда қонун билан қўриқланадиган манфаатлари ҳақида ғамхўрлик қилишнинг олий муомалавий мезонидир [13, С. 16].

Ҳалоллик тамойили фуқаролик-ҳуқуқий муносабатларнинг барча турида, шу жумладан, корпоратив-ҳуқуқий муносабатларда ҳам субъектнинг ахлоқ қоидалари ва иш муомаласи одатлари доирасидаги ҳаракатини англатади ва унинг бузилиши ваколатли органнинг баҳоси асосида аниқланади. Миллий қонунчиликда эса бу ваколат судларга юклатилган ва судлар корпоратив муносабат иштирокчиларининг, шунингдек Кузатув кенгаши аъзоларининг ҳаракатларида ҳалоллик ёки оқилоналикнинг мавжуд ёки мавжуд эмаслиги ҳолатига баҳо бериш орқали уларга нисбатан юридик жавобгарликни қўллаш ёки қўлламаслик масаласини ҳал қиладилар. Умуман олганда, субъект ҳаракатини баҳоловчи мезон ҳисобланган ҳалоллик ва оқилоналик юридик категория сифатида нималарда ифодаланиши масаласи, ушбу мезонларнинг тушунчаси, моҳияти ёки элементлари миллий қонунчиликда назарда тутилмаган. Бу эса айни пайтда уларни талқин этиш ва ҳуқуқни қўллаш амалиётида татбиқ этишда қийинчиликни юзага келтиради. Кўп ўринларда эса ушбу категорияларни қўллашда турли хилдаги ёндашувларга олиб келади.

Ҳалоллик ва оқилоналик категорияларини хорижий мамлакатлар қонунчилигида ифодаланиши ҳолатига эътибор қаратадиган бўлсак, миллий

қонунчиликдан фарқли равишда ҳалоллик ва оқилоналик фуқаролик қонун ҳужжатларининг асосий негизлари сифатида эътироф этилмайди ва субъектларнинг алоҳида ҳуқуқ ва мажбуриятларини белгилловчи махсус фуқаролик-ҳуқуқий нормаларда фойдаланилади. Масалан, Франция Савдо кодексининг[2] («d'ici raisonnable») L134-7, L430-7, R134-2, R621-21 ва бошқа моддаларида, АҚШ Бирхиллаштирилган савдо кодексининг[4] («reasonable time») §1-205, 2-309-моддаларида ҳамда Хитой Халқ Республикасининг “Шартномалар тўғрисида”ги қонунинг[9] 182, 221, 227, 230, 232, 248, 281, 310-моддаларида белгиланган оқилона муддат. Оқилоналик тўғрисидаги нормаларнинг қонунчиликда ифодаланишининг бошқа вариантлари бўлиб, “оқилона баҳо” ва “оқилона ҳақ (вознаграждение)” (масалан, Нидерландия ГКнинг[7] 7-китоби 4-моддаси, Франция Савдо кодексининг L134-5-моддаси), “оқилона одам” (Франция Савдо кодексининг[1] 111-моддаси «personne raisonnable»), “оқилона хатти-ҳаракат” (Франция Интеллектуал мулк кодексининг[3] L615-5-1-моддаси «b» хатбошиси («efforts raisonnables») ҳисобланади.

Хорижий мамлакатлар қонунчилигида ҳалоллик ва оқилоналик билан бирга адолатлилик мезони ҳам субъект хатти-ҳаракатини баҳоловчи мезон сифатида талқин этилади ва амалиётда кенг қўлланилади. Бунда баҳоловчи мезонларнинг ўзига хос триадаси юзага келади. Бунда адолатлилик ҳақидаги нормалар бир қатор мамлакатлар қонунчилигида учрайди. Масалан, Нидерландия ГКнинг 7-китоби 440-моддаси 1-бандида адолат тижорат агентлиги тўғрисидаги шартномани бекор қилишни талаб қилганда шартнома бекор бўлишини назарда тутди. Шунингдек, ХХРнинг Шартномалар тўғрисидаги қонуни 271-моддасида қурилиш пудрати бўйича танлов савдоларини ўтказиш ишларини ташкил этишда “ошқора, адолатлилик, объективлилик”ка риоя этилиш талаби белгиланган. Украина Гражданлик кодексининг[15] 3-моддасида эса фуқаролик қонунчилигининг умумий тамойилларида баҳоловчи мезонлар “триадаси” ҳалоллик, оқилоналик ва адолатлилик назарда тутилган.

Айрим давлатлар қонунчилигида таҳлил ҳалоллик ва оқилоналик категориялари тамойиллар сифатида келтирилмаса-да, ушбу категорияларни ифодаловчи нормалар умумий қоидалар тусига эга. Масалан, Қозоғистон Республикаси Гражданлик

кодексининг 8-моддаси 4-банди ва ЎзР ФКнинг 9-моддаси учинчи қисмида “фуқаролик-ҳуқуқий муносабатлари иштирокчиларининг ҳалол, оқилона ва адолат билан ҳаракат қилиши назарда тутилиши” белгиланган. “Ҳалоллик, ғамхўрлик, оқилоналикка интилиш” каби умумий мажбуриятлар тўғрисида Бирхиллаштирилган савдо кодексининг §1-102 3-бандида, адолат ҳуқуқи тўғрисида мазкур кодекснинг §1-103, §1-201 1-бандида махсус қоидалар назарда тутилган[8]. Оқилоналик ва ҳалоллик тўғрисидаги кўплаб умумий нормалар Нидерландия қонунчилигида учрайди. Жумладан, Нидерландия ГКнинг 6-китоби 2-моддасига кўра, кредитор ва қарздор “ўзаро муносабатларда оқилоналик ва адолат талабларига риоя этишлари” ва уларни боғлаб турган мажбурият “оқилоналик ва адолатлилик нуқтаи назаридан муайян вазиятда мақбуллиги бўйича ҳақиқийдир”; оқилоналик ва адолат талаблари тўғрисида, шунингдек 2-китоб (юридик шахслар тўғрисида)нинг 8-моддаси 2-бандида, 94-моддасида (неустойка тўғрисида), 248-моддасида (шартномаларнинг ҳуқуқий оқибатлари тўғрисида) ва бошқа моддаларида қоидалар белгиланган.

Германия Гражданлик тузуқларининг қатор нормаларида (§305§10) оқилоналик мезони ифодаланган. Мазкур ҳолатларда немис қонунчилиги “in zumutbarer Weise” (подп. 2 п. 2 §305 2-банди 2-кичик бандида) “оқилона тарзда”, “angemessene Frist” (§308 5-бандининг а-кичик банди) “оқилона муддат”, “unangemessen lange Zeit” (§308 1 а-банди) “асоссиз узоқ вақт” атамаларини қўллайдди[6].

Таъкидлаш лозимки, компания бошқарувини жавобгарликка тортиш тўғрисидаги масаланинг асосий жиҳати улар ҳаракатидаги ҳалоллик ва оқилоналик ҳисобланади. Бироқ бугунги кунда қонунчиликдаги ўзгаришлар ва корпоратив низоларнинг кўпайиб бораётганлиги жамият бошқарув органи аъзолари фаолиятининг таваккалчилик тусини бир қадар камайтириш ва ваколат доирасидан ташқарига чиқмаган ҳолда самарали бизнес қарорлар қабул қилиш имконини берадиган янги механизмларга эҳтиёжни юзага келтирмоқда. Бундан ташқари, норматив база мавжуд бўлмаган шароитда ҳалоллик, оқилоналик стандартлари ва тадбиркорлик таваккалчилигининг ўзаро алоқадорлиги алоҳида долзарблик касб этади. Суд амалиётини фаоллаштириш шароитида эса янги конструкцияларни қўллаш мезонларини ишлаб чиқиш зарурати юзага келмоқда.

REFERENCES

1. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2014 yil, 19-son, 210-modda.
2. Ushbu qonunda halollik kategoriyasi umuman qo'llanilmagan, oqilonalik esa faqat ikkita holatda (24, 83-moddalar) ishlatilgan, xolos.